

Kratochwil, Zofia

Augustianie w Ciechanowie (1356-1864)

Studia Płockie 24, 151-166

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zofia Kratochwil

AUGUSTIANIE W CIECHANOWIE (1356-1864)

Geografia historyczna lokalizuje Ciechanów na Mazowszu. Historia Kościoła zalicza go do diecezji płockiej. Czasokres 1356-1864 określa daty założenia i kasaty augustiańskiego klasztoru w Ciechanowie. Historię kościoła i klasztoru zaczniemy od przybliżenia podanych trzech pojęć: Mazowsze, diecezja płocka i zakon augustianów.

Osadnictwo na Mazowszu posuwało się w wolniejszym stopniu z powodu braku większych obszarów urodzajnych ziem. Najdawniejsze ognisko osadnicze powstało w zachodniej części Mazowsza - z ośrodkiem w Płocku. Druga kraina z Groźcem (Grójcem) i Czerskiem rozciągała się na południu. Trzecią, o najślabszej ziemi była północno-wschodnia część Mazowsza z Pułtuskim i Ciechanowem.

Mazowsze, jeden z regionów państwa polskiego, na mocy testamentu Bolesława Krzywoustego (1138) weszło w skład dzielnicy Bolesława Kędzierzawego. W r. 1234 usamodzielniało się pod rządami jednej z gałęzi Piastów. Wskutek peryferycznego położenia i napadów okolicznych Prusów, Jadzwingów i Litwinów, po oderwaniu się Mazowsza od reszty Polski, powstały pewne odrębności, a nawet opóźnienie gospodarcze, wolniej rozwijała się gospodarka pańszczyźniana, rosła liczba drobnej szlachty. Zmienne były koleje polityczne. Kraina popadała w zależność od Krzyżaków, księstwo płockie stało się lennem czeskich Luksemburgów (1329-1351). Kazimierz Wielki zhołdował Mazowsze w 1351 r., a po kolejnym wygasaniu miejscowych Piastowiczów Jagiellonowie włączali do państwa polskiego poszczególne księstwa aż do całkowitej inkorporacji Mazowsza (1526). Druga połowa XVI w. zaznaczyła się wzrostem roli Mazowsza, które stało się centralną krainą Polski, a Warszawa jej stolicą (1596).¹

Administrację Mazowsza, jak i reszty kraju, sprawowali kasztelanowie grodowi już od XIII w. W następnym stuleciu w miejsce kasztelanii powstały powiaty - districtus, a w trzeciej kolejności (XV w.) system podziału został oparty na ustroju sądowniczym. Trzy powiaty: ciechanowski, przasnyski i czerwiński (zwany później sochocim) tworzyły ziemię ciechanowską, jedną z 10 ziem Mazowsza.

Ciechanów od XIII w. był stolicą powiatu - districtus, później stolicą ziemi, zwanej ciechanowską. Prawa miejskie otrzymał ok. 1350 r., a ich odnowienie w r. 1400 z okazji translacji miasta w dogodniejsze miejsce.²

Powstanie diecezji płockiej, która objęła teren Mazowsza, wiąże się z ruchem reformy gregoriańskiej, zapoczątkowanym w XI w. w Kościele powszechnym. Zmierzano do moralnej odnowy społeczności całego Kościoła poprzez działalność

apostolsko-duszpasterską w warunkach niezależności Kościoła od władzy świeckiej, papieżstwa od cesarstwa.

W Kościele polskim wizyty legatów papieskich podejmowane dla ściślejszego związania państwa ze Stolicą Apostolską prowadziły m. in. do zwiększenia liczby biskupstw. Ok. r. 1075 powstało biskupstwo w Płocku. W miarę wzrostu sieci parafialnej tworzyły się mniejsze jednostki administracyjne - archidiaconaty (początek XIV w.), a w drugiej kolejności dekanaty. Ciechanów wszedł początkowo do archidiaconatu płockiego powstałego w 1316 r., później do pułtuskiego, powołanego do życia w 1443 r. Od r. 1506 był stolicą dekanatu.³

Gdy Polska przesuwała swe granice na wschód i powiększał się obszar państwa, otwierała się konieczność działalności misyjnej wśród pogańskiej ludności Litwy i schizmatycznej społeczności Rusi. Spełniały ją w dużej mierze zakony żebracze, dominikanie i franciszkanie. Papieże darzyli misje swą opieką. Pap. Aleksander IV starał się o dominikanów dla celów misyjnych i wzywał polskie duchowieństwo, by otaczało opieką nawróconych Litwinów (1257). Wobec reakcji pogańskiej po śmierci Mendoga, ochrzczonego władcy litewskiego, pap. Urban IV prosił biskupa krakowskiego Prandotę o wysłanie na Litwę dominikanów i franciszkanów (1263).⁴ Pap. Klemens VI „dziękował królowi (Kazimierzowi W.) za jego zabiegi około nawrócenia pogan (Litwinów), wzywając go równocześnie, by się postarał o zdolnych i gorliwych misjonarzy, którzy by dzieło nawrócenia Litwy ujęli w swoje ręce”.⁵

Tak przychylne nastawienie Stolicy Apostolskiej do sprawy misji na wschodzie było wielką szansą dla księcia Siemowita III, że otrzyma zgodę papieża na osadzenie augustianów na Mazowszu dla podjęcia misji na Litwie i Rusi.

Zakon augustianów powstał we Włoszech w wyniku połączenia licznych grup eremickich. Pap. Innocenty IV ustalił dla nich zasady życia zakonnego według reguły św. Augustyna (1243), a pap. Aleksander IV zatwierdził unię w r. 1256. W nazwie zakonu: Ordo S. Augustini Eremitarum wyraz „eremici” przestał być adekwatny do sposobu życia, odkąd pap. Bonifacy VIII (1303) zaliczył go do zakonów żebraczych. Nastąpił dynamiczny wzrost zakonu w Europie. W poł. XIV w. miał już 24 prowincje. Augustianie prowincji bawarskiej przenikali w XIII w. na ziemie polskie Pomorza, Prus i Śląska. W następnym stuleciu król polski Kazimierz Wielki ufundował im kościół i klasztor w Krakowie, a książę Siemowit III sprowadził ich na Mazowsze. Przywilej pap. Innocentego VI na założenie trzech klasztorów - w Ciechanowie, Rawie i Warszawie nosi datę 5 VII 1356.⁶

Treść artykułu obejmuje dzieje klasztoru ciechanowskiego od jego fundacji do kasaty. Polska prowincja augustiańska powstała dopiero w r. 1547, do tej daty klasztory polskie należały do prowincji bawarskiej. Pierwszą część trwania augustianów w Ciechanowie omówiono głównie na podstawie opracowań. Rozporządzamy natomiast bardzo szczegółowymi źródłami z okresu XVII-XIX wieku. Protokoły kapituł i wizyt prowincjalnych z XVII w. znajdują się w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie (dalej: ZbSpBN akc. 6385), a protokoły z XVIII-XIX w. w Archiwum Państwowym w Krakowie, zespół Augustiana (dalej: APKr Aug). Wykorzystano poza tym źródła Archiwum Diecezjalnego w Płocku (dalej: ADP).

1. Uposażenie, budowa i odbudowa

Kościół augustiański w Ciechanowie według tradycji został zbudowany w r. 1353 przez księcia mazowieckiego Siemowita III. W początkach XVI w. wzniesiono mury, 3-nawowy. Po zniszczeniach wojny szwedzkiej rozebrano nawy. Murowany klasztor wzniesiono w XVII w. Prowincjał Adeodat Buczkiewicz w sporządzonym w r. 1842 Inwentarzu pisze o kościele, że „był dawnej struktury krzyżackiej, duży krzyż formujący kaplice, teraz przez zniweczenie kaplic stał się podłużnym o długości łokci 48, szerokości 15, wysokości 15”.

Prócz 1-piętrowego klasztoru było kilka budynków, mianowicie: dom, stodoła, chlew, spichrz, kuchnia i „transet”. Inwentarz żywy liczył 6 koni, 26 sztuk bydła, 27 trzody, 29 drobiu. Sprzęt gospodarczy wynosił 3 wozy, 2 bryczki, 1 pług, 5 bron.

Personel męski zatrudniony w klasztorze składał się z gospodarza, 2 parobków, 2 służących, chłopaka, organisty; personel żeński - z gospodyni i 3 służących.⁷

Informacje o stanie gospodarstwa w 500 lat po zaistnieniu fundacji, a w przededniu jej kasaty nie dają wprawdzie obrazu wiernego, ale są cenną wskazówką do odtworzenia prawdziwego charakteru placówki w czasie jej długiego trwania.

Kościół i klasztor podlegały w ciągu wieków zniszczeniom wskutek wojen i pożarów oraz starzenia się z upływem czasu. Przybywały jednak dary pro *restauracione ecclesiae* (1600), ad *augendum cultum Divinum, pro expiandis peccatis suis et predecessorum* (1684) - dla większej czci Bożej, zadosyćuczynienia za grzechy swoje i przodków.

Ofarodawcami byli *famati cives* - sławetni mieszczanie, *generosi* - urodzeni właściciele dóbr ziemskich, *magnifici* - wielmożni: podkomorzy ziemi ciechanowskiej Krzysztof Narzymiski (1687), podkomorzy grodu Nura Jan Brzeziński (1687), prześwietni kanonicy - pułuski i płocki - *Perillustris Admodum Reverendus Canonicus Pułtuscensis* Jan Markiewicz (1684), *Venerabilis Canonicus Płocensis* (1684). Był też rycerz pancerny - *miles cohortae loricatae* Ludwik Wizgierd.

Zapisy sporządzano w grodzie ciechanowskim - in *arce coram officio consulari* - przed sądem miejskim (1600), (1603), (1762). Wymieniane w formułach prawnych zobowiązania - *obligationes*, zwane powszechnie „obligi”, kierowano do augustianów, by odprowadzali Msze św., śpiewane i czytane, nabożeństwa rocznicowe - *anniversaria* oraz litanie, za zmarłych z rodów. Ofiary opiewały na sumy różnej wysokości, od 100 flor. (1671), poprzez 500 (1682), 9 000 (1687) do 10 000 (1687). Wspomniany „pancernik” dał 2 000 flor. *ex pensione sibi debita* - z pensji mu należnej.⁸ Floreny zapisywano na dobrach ziemskich. Jednym z cenniejszych był zapis stolnika ziemi ciechanowskiej, Jana Kuklińskiego (1696) z dwóch racji: wysokości sumy i starej metryki osady. Ofiarował sumę 6 000 flor. na dobrach Niestum. Była to jedna z 5 najstarszych osad ziemi ciechanowskiej, pochodzących z XIII wieku. Początkowo należała do uposażenia biskupstwa płockiego (1240), z czasem przeszła w ręce szlachty.⁹ Inne zapisy wspomniały dobra Węgra - Węgierskich, Baranice, Wolę Młocką - Młockich, Kraszewo - Krasieńskich, i dalej długą litanie: Gąski, Rutki, Przysiałowice, Szydłowiec, Gołoty, Zawady, Mężenino, Gradzanowo, pozwalającą dostatecznie zapoznać się z topografią ziemi ciechanowskiej.¹⁰

Ponieważ z biegiem czasu rosły oblige, pap. Benedykt XIV, zapewne na prośbę generała zakonu, wydał zezwolenie przeprowadzenia ich redukcji. Według wykazu sporządzonego 10 II 1785 na zebraniu w klasztorze w Zaturcach konwent ciechanowski był odtąd obowiązany rocznie odprawić 115 Mszy śpiewanych, 491 czytanych, 21 oficjów rocznicowych (anniversaria) i 52 litanii.¹¹

O naprawie kościoła czy klasztoru była często mowa na kapitułach i wizytacjach, przy czym zachęcano przeorów do wszczęcia lub kontynuacji „fabryki”. Prowincjał Chryzostom Gołembowski w ordynacjach powizytacyjnych z 5 lipca 1689 zalecił otoczyć ogród parkanem, posadzić nowe rośliny, naprawić posadzkę w kościele oraz wieżyczkę, zabezpieczyć hakami obraz cudowny Matki Boskiej. Nakazał też przed zimą zbudować cegielnię.¹² W r. 1720 prowincjał Epifaniusz Gąsiorowski przypomniał o cegielni „pro continuanda fabrica”.¹³

Na kapitule w 1767 pozwolono, by przeor ciechanowski podjął z synagogi lubelskiej 15 tys. flor. na budowę.¹⁴ Niszcząły mury klasztoru, na co zwrócił uwagę wizytator Alipi Niedzielski w 1809 - „claustru muri devastati ad ripam fluminis”.¹⁵ „Fabryka” trwała więc prawie bezustannie.

O stanie majątkowym konwentu ciechanowskiego w porównaniu z innymi klasztorami mówi m. in. wysokość składek, które płacono na cele ogólne. W 1643 na potrzeby generała zakonu 10 klasztorów, m. n. ciechanowski oddawały po 1 zł węg., podczas gdy krakowski i warszawski po 2 zł węg. Na leczenie o. Ostrowskiego w 1649 klasztor ciechanowski wraz z 7 innymi płacił po 1 flor., krakowski i warszawski po 20 flor., a pozostałe od 1/2 do 4. Na utrzymanie studium w Warszawie (1676) Ciechanów oddawał 20 flor., Brześć natomiast 200.¹⁶

O samowystarczalności klasztoru świadczy bilans sporządzony w 1842. Dochody w t. r. 5 398/29 przewyższały wydatki 4 913 zł.¹⁷

2. Augustianie ciechanowscy na tle dziejów kraju, diecezji, zakonu

Augustianie przybyli do Ciechanowa, gdy zmieniał on swój status po otrzymaniu praw miejskich (ok. 1350). Zakonnicy wraz z ludnością miasta przeżywali dobrą i złą dolę. W r. 1463 byli świadkami kłęski rycerstwa mazowieckiego w bitwie z Krzyżakami pod Ciechanowem. Uczestniczyli potem w awansie swego regionu, który wszedł w skład potężnego państwa - Rzeczypospolitej Obojga Narodów.¹⁸ Wiek XVI zapisał się trzema wielkiej wagi wydarzeniami: politycznym - inkorporacją Mazowsza do Korony (1526); kościelnym - powstaniem ogromnego ruchu reformacji protestanckiej (ok. 1518) i zakonnym - utworzeniem polskiej prowincji augustiańskiej (1547). Ostatnie wydarzenie spełniło „postulat polonizacji prowincji zakonnych w sensie dostosowania ich do granic państwa. Zerwano w tym wypadku z charakterystyczną sytuacją późnego średniowiecza, gdy prowincje zakonne w Europie środkowej nie pokrywały się z ustalającymi się wówczas granicami państw narodowych”.¹⁹

Erekcja polskiej prowincji wpłynęła na wzmocnienie kontaktów augustianów ciechanowskich nie tylko z dwoma klasztorami mazowieckimi - Warszawą i Rawą, ale i z innymi, nawet w metropolii lwowskiej. Zakonnicy spotykali się na kapitułach, wizytacjach, przez wymianę urzędów.

Diecezja płocka była jedyną z polskich diecezji, która w minimalnym stopniu doznała skutków reformacji. Przypuszczalną przyczynę tego widzą historycy w przywiązaniu drobnej szlachty mazowieckiej do swej religii oraz w braku zainteresowania nowymi teoriami z powodu pewnego zacofania. Mimo że starostą ciechanowskim był protestant Piotr Niszczycycki, a jego ojciec utrzymywał ministra w zbudowanym w swych dobrach pod Płockiem zborze, to „wpływ kazań głoszonych w Ciechanowie i Przasnyszu nie był wielki, skoro nikt z mieszkańców nie odstąpił od Kościoła katolickiego”. Katastrofalne natomiast skutki wywarła reformacja w łonie zakonu augustiańskiego, z którego pochodził Marcin Luter. W pierwszym rządzie odpadły najwcześniejsze placówki założone w XIII w. na północnych i zachodnich ziemiach polskich. Inne klasztory wyludniały się w wyniku kontaktów z macierzystą prowincją zakonną w Niemczech, tak że w r. 1580 we wszystkich klasztorach polskich było zaledwie 10 kapłanów.²⁰

Kościół podjął wielką reformę na soborze trydenckim (1545-63). Król Polski Zygmunt August na sejmie w Parczewie (1564) przyjął uchwały soborowe, a Kościół polski podjął akcję synodalną dla realizacji uchwał soborowych. Biskupi płocki - Wolski, Baranowski, Łubieński, Waza i Załuscy zwoływali synody, począwszy od r. 1586 do 1733, ostatniego w wolnej Polsce. Powstawały statuty, które zwracały uwagę na zwiększenie karności, naprawę obyczajów tak duchowieństwa diecezjalnego, jak i zakonnego, na obowiązki przełożonych zakonnych, potrzebę usuwania antagonizmów między duchowieństwem parafialnym a zakonnym, na sprawy majątkowe - pobieranie dziesięcin, opłat za pogrzeby.

Biskupi przesyłali też relacje do Stolicy Apostolskiej z wizyt zakonów. Relacja biskupa Wojciecha Baranowskiego z r. 1595 m. in. podaje smutny stan klasztorów karmelitów w Płońsku i augustianów w Ciechanowie - rozluźnienie obyczajów i małą liczbę członków - w Płońsku 3, w Ciechanowie zaledwie jeden.²¹

Odrodzenie życia duchowego w zakonie augustiańskim w wieku XVII pociągnęło za sobą jego zewnętrzny rozwój. W r. 1686 zakon liczył 42 prowincje i 30 tys. członków. W Polsce pod wpływem wizytacji nastąpiło też ożywienie religijne. Powstało kilkanaście nowych fundacji, szczególnie w metropolii lwowskiej.²²

Druga połowa XVII w. przyniosła „potop” szwedzki. Ciechanów został złupiony w r. 1657, a w 5 lat później zniszczony przez pożar. Kraj ogarnęło ogólne wyludnienie. W diecezji płockiej w 1677 r. 70 parafii nie miało plebanów. W dekanacie ciechanowskim liczba parafii spadła z 17 do 9 (1772). Wojna północna XVIII w. i zaraza szerzyły zniszczenie. W połowie XVIII w. zaznaczyła się poprawa ekonomiczna kraju, ale państwo chyliło się ku upadkowi. Zbliżała się katastrofa. W r. 1772 nastąpił pierwszy rozbiór Polski.²³

Na kapitule w r. 1773 stwierdzono ówczesny stan prowincji: 23 klasztory z 262 zakonnikami (158 kapłanów, 40 kleryków, 64 laików). Klasztor ciechanowski gościł w swych murach kapitułę prowincjalną w r. 1786, czyli na 9 lat przed swym wejściem do zaboru pruskiego.²⁴

W drugim rozbiorze (1793) utraciła niepodległość zachodnia część Mazowsza z Płockiem, stolicą diecezji i Rawą, augustiańską fundacją mazowiecką z 1356 r. Dwa

równocześnie założone konwenty - w Ciechanowie i Warszawie, dostały się do zaboru pruskiego w trzecim rozbiórce (1795). Z kolejnych nabytków terytorialnych tworzyli zaborcy oddzielne prowincje pruskie: Prusy Zachodnie (Westpreussen 1772), Prusy Południowe (Südpreussen 1793) i ostatnią prowincję z połączenia terytoriów drugiego i trzeciego rozbioru - Prusy Nowoschodnie (Neuostpreussen 1795). Prowincja ta dzieliła się na dwa departamenty: płocki i białostocki, podległe pod względem administracyjno-skarbowym Kameroni Wojenno-ekonomicznej (Kriegs-und Domänenkammer) z siedzibą w Płocku.²⁵

Na skutek zmian politycznych dokonano pewnej reorganizacji w Kościele polskim. W r. 1795 powstała diecezja warszawska jako sufraganat diecezji poznańskiej. W r. 1818 bullą pap. Piusa VII Militantis Ecclesiae została podniesiona do godności archidiecezji.²⁶

Wobec trudności komunikacji poszczególnych konwentów w różnych zaborach uchwalono na ostatniej kapitule polskiej prowincji w r. 1797 utworzenie trzech prowincji: pruskiej z 5 klasztorami (w Chojnicach, Ciechanowie, Rawie, Warszawie i Wieluniu) oraz galicyjskiej z 7 i rosyjskiej 6 klasztorami.²⁷

W Prusach Nowoschodnich wprowadzono reformy obowiązujące już we wcześniej powstałej prowincji Prus Południowych. Deklaracja z r. 1796 głosiła przejście na skarb państwa królewsczyzn i dóbr kościelnych. W zamian za to duchowieństwo miało otrzymywać kompetencje w wysokości 50 % dochodów z administrowanych przez państwo dóbr. Kontroli władz państwowych poddano sprawy wyborów władz kościelnych, zmiany miejsca. Petycje i decyzje kierowano przez konsystorz. Żądania spisów osobowych motywowano chęcią udzielenia pomocy materialnej, np. zażądano „tabelli ludności klasztorów mendicantium [...] z powodu ustanowienia dla nich bonifikacji akcizy”.²⁸ W r. 1806 w uprzejmy sposób potwierdzono augustianom wybory władz dokonane na kapitule w Rawie: „[...] przesyłamy wam łaskawe pozdrowienie i chęć naszą [...] Obranie przełożonych potwierdzamy [...], jesteśmy wam łaskawą chęcią przywiązani J. Król. Mci Cywilno-Wojskowa Kamera [...]”.²⁹

Utworzonemu w r. 1807 Księstwu Warszawskiemu Napoleon nadał konstytucję, która zawiodła nadzieje wielu Polaków. Koła rządzące stały na stanowisku ograniczenia wpływów Kościoła. Reskrypt z 1810 r. zmniejszył wysokość wypłacanych dotąd kompetencji, tak że duchowieństwo otrzymywało zaledwie 25 %, a nie 50 %, jak w czasach pruskich.³⁰

Ponieważ obawiano się kasaty, wyprzedawano majątek ruchomy, srebro, księgozbiory. Z uwagi na to „Minister Wewnętrzny Religijny” dnia 22 II 1810 wezwał konsystorz płocki, „ażebym jak najspieszniejszą odezwą do wszystkich przełożonych zakonów starał się przekonać, że wieść rozsiana o skassowaniu w Xięstwie Warszawskiem klasztorów jest fałszywa”. Prefekt departamentu płockiego polecił konsystorzowi pułtuskemu, by wyznaczeni „kommisarze spisali srebra i inne kosztowniejsze sprzęty” (8 II 1810).³¹

W r. 1811 w wyniku unii augustiańskich prowincji pruskiej i galicyjskiej dokonanej na kapitule w Lublinie powstała nowa prowincja polska w Księstwie Warszaw-

skim z 10 klasztorami i 77 członkami. Siedziby tych klasztorów, to: Kraków, Warszawa, Rawa, Wieluń, Ciechanów, Książ W., Olkusz, Krasnystaw, Lublin, Orchówek.³²

Na kongresie wiedeńskim w r. 1815 utworzono Królestwo Polskie połączone unią realną z cesarstwem rosyjskim poprzez osobę Aleksandra I. Na czele jednego z 5 ministerstw - Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stał (do 1821) Stanisław Kostka Potocki, typowy zwolennik Oświecenia, projektodawca nieprzychylnych dla Kościoła dekretów. Dekret z 18 III 1817 normował wzajemne stosunki między duchowieństwem a rządem, podporządkowując państwu sprawy Kościoła. Kontrolowano stan osobowy klasztorów, ograniczono sposób przyjęcia aspirantów do zakonu. Powstał: Spis z lat 1817 i 1818, Wykaz tabellaryczny z 1823, Wykaz osób duchownych, zakonników i seminarzystów z 1833. W tym ostatnim podano w klasztorze ciechanowskim „księży mszalnych 3, braci zakonnych - 1”.³³

Zwiększono kontrolę po powstaniu listopadowym. Komisja Rządowa zawiadomiła biskupa płockiego: „Powziąwszy wiadomość, że osoby [...] podpadające podejrzeniom i w czasie powstania głośne, częstokroć znajdują przytułek i wsparcie po zgromadzeniach zakonnych” i zażądała ingerencji przełożonych, by „podejrzanych nie przyjmowali” (1832).³⁴

Na zapytanie, czy w klasztorach nie ma osób z zachodnich guberni, prowincjał Zygmunt Wołek odpowiedział, „że w całej prowincji polskiej XX Augustianów nie ma ani jednego członka z powyższych guberni pochodzących” (1850). Na polecenie Komisji Rządowej sąd biskupi w Pułtusku wydał rozporządzenie, „by braciszkwowie kweste odbywali tylko w guberni, w której klasztor jest położony i aby mieli świadectwa policyjne” (1844).³⁵

W domniemanej trosce o stan duchowy zakonów Komisja Rządowa wydała odezwę do biskupa płockiego (7 VII 1822) „ku przywróceniu w zakonach dawniejszego rzeczy porządku, mianowicie do zachowywania ubioru zakonnego, utrzymania klauzury, odbywania chórów, nabożeństwa kościelnego itp. obowiązków”. Biskup miał donieść, „jak dalece w klasztorach diecezji tamecznej wymienione powyżej obowiązki są zachowywane”.³⁶ Troska o „dobre obyczaje” miała charakter polityczny. Dyrektor Komisji pisał do biskupa: „Doszło do wiadomości, że niektórzy zakonnicy przejęci będąc przeciwnymi dobrem obyczajom i moralności maxymami śpiewają w klasztorach rozmaite piosnki nieprzyzwoite, a nawet z czasu rokосу” (1845).³⁷

Przeprowadzano też kontrole księgozbiorów. Przeor ciechanowski Fulgenty Dziubacki odpisał na ręce sądu biskupiego pułtuskiego: „Zrobiłem deklarację, jako w Bibliotece Zgromadzenia XX Augustianów Ciechanowskich żadne książki i broszury przez Rząd zakazane [...] nie znajdują się” (1845).³⁸

W r. 1857 na kapitule w Rawie obrano prowincjałem Rajmunda Krajewskiego. Symplicjan Kęski „został potwierdzony przez ojców kapitularnych na przełożonego klasztoru ciechanowskiego” - doniósł prowincjał administratorowi płockiemu (20 VI 1857). W powstaniu 1864 r. brali udział młodszy zakonnicy, starsi prowadzili szpital. Po śmierci prowincjała w r. 1863 rektorem prowincji został Dionizy Lebedziński. Kapituła zaplanowana na r. 1865 nie odbyła się z powodu kasaty.³⁹

Ukaz kasacyjny podpisany przez Aleksandra II dnia 8 XI 1864 zapoczątkował likwidację życia zakonnego. Klasztory podzielono na 4 grupy: zniesione, zamknięte, etatowe i nieetatowe. Augustianów ciechanowskich zaliczono do grupy zniesionych, tj. liczących mniej niż 8 osób. Zakonników przeznaczono do etatowego klasztoru we Wieluniu. Na terenie diecezji płockiej było przed 1864 r. 18 klasztorów męskich, po kasacie pozostało ich 5.⁴⁰

Według schematyzmu z 1864 w konwencie ciechanowskim było 4 kapłanów: Symplicjusz Kęski, Fulgenty Dziubacki, Mateusz Fagowski i Adrian Oszczygieł. Po kasacie pozostał w klasztorze F. Dziubacki, do Wielunia przeszli S. Kęski i M. Fagowski, a A. Oszczygieł został wikariuszem jednej z parafii.⁴¹

Prowincja polska augustianów przestała istnieć. Etatowy klasztor we Wieluniu oddano pod zwierzchność diecezjalną w Krakowie. Generał zamianował Zygmunta Wołka komisarzem generalnym klasztoru męskiego i żeńskiego w Krakowie 9 VI 1865. Władza diecezjalna przyjęła decyzję do wiadomości.⁴²

3. Działalność duszpasterska i nauczycielska

Augustianie przybyli na Mazowsze dla głoszenia misji wśród pogańskiej ludności Litwy i schizmatyckiej - Rusi, jak podał przywilej pap. Innocentego VI z 1356 r. Nie wiemy, w jakim stopniu spełniali to zadanie. Zapewne w ciągu wieków stykali się z tymi, którzy z powodu wojen i najazdów zmieniali miejsce pobytu i uciekali na Mazowsze. W każdym razie pełnili działalność duszpasterską na terenie Ciechanowa i okolicy. Odprawiali w swoim kościele Msze czytane i śpiewane, udzielali sakramentów, grzebali zmarłych w podziemiach swej świątyni i modlili się za nich zobowiązani darami od nich otrzymanymi.

Ponieważ w Ciechanowie był kościół parafialny, a nie brakowało kapłanów, pomoc augustianów nie była konieczna. W XVI w. w diecezji płockiej było około 1000 kapłanów, przeciętnie 3,3 księdza na jedną parafię. Udział kapłanów zakonnych nie był konieczny. Zresztą nie były wtedy liczne placówki zakonne.⁴³

Jakie były stosunki między duchowieństwem świeckim i zakonnym? Z dziejów Kościoła wiadomo, że nie zawsze układały się poprawnie. W Polsce było jednak lepiej pod tym względem niż w Europie zachodniej. W protokołach kapituł augustiańskich zanotowano zaledwie jeden wypadek (XVII-XIX w.) oskarżenia augustianina ciechanowskiego - Pawła z Przedborza przez księży parafialnych (1622). Zarzucano mu liczne zgorzsenia „multa scandala”.⁴⁴

Po wojnach szwedzkiej i północnej nastąpiło wyludnienie, zaznaczył się też brak kapłanów. Zaczęły natomiast przybywać placówki zakonne. W pierwszej połowie XVIII w. przybyło ich w diecezji płockiej 5, w następnym 20-leciu dalszych 5, tak że w okresie pierwszego rozbioru było ok. 600 zakonników, w tym 388 kapłanów, podczas gdy liczba kapłanów diecezjalnych wynosiła 350. Co prawda nie zmieniła się liczba klasztorów augustiańskich, ale w Ciechanowie było aż 7 kapłanów.⁴⁵

W XVIII w. pojawiają się tytuły kaznodziei parafialnego i domowego - concionator parochialis et concionator domesticus. W r. 1761 został powołany na stanowisko

kaznodziei parafialnego o. Franciszek Bitygowski, a w 1767 był nim o. Stanisław Oziemkowicz.⁴⁶ W r. 1803 po rezygnacji podprzeora konwentu ze stanowiska kaznodziei parafialnego wyznaczono na ten urząd o. Maksymiana Bobowskiego.⁴⁷ W czasach Królestwa (1830) augustianin ciechanowski Tomasz Chodubski pełnił funkcję komendarza jednej z parafii, być może w Rogowie, gdyż był tam wspomniany w r. 1852. W tymże roku Antoni Śliwiński z konwentu ciechanowskiego był notowany jako kapelan parafii w Kraszewie.⁴⁸

Augustianie ciechanowscy pełnili też duszpasterstwo w pobliskim Przedwojewie. Na kapitule w r. 1643 orzeczono, że dochody stypendialne z tamtejszej kaplicy miał pobierać przeor ciechanowski.⁴⁹ W r. 1689 wizytator polecił przeorowi przyjąć kościół św. Małgorzaty, „ofiarowany dzięki łasce Niezwyciężonego Króla i Najprzewielebniejszego Biskupa Płockiego”.⁵⁰

Augustianie od początku włączali się w życie umysłowe. Teologowie tworzyli własną szkołę augustiańską, nawiązując do myśli św. Augustyna. Byli wśród nich słynni kaznodzieje i wykładowcy. Zakonnicy zdobywali stopnie naukowe - bakałarza, lektora, magistra i doktora. Posiadający stopnie naukowe - graduati cieszyli się większym szacunkiem. W wydawanych zarządzeniach dodawano, że obowiązują one nawet posiadających stopnie. Tytuły naukowe wymieniano w spisach przy nazwiskach zakonników.⁵¹

Augustianie stworzyli we własnym zakresie trójstopniowy system studiów. Studia przygotowawcze i niższe były prawie w każdym klasztorze, wyższe w większych. Polskie studia wyższe były w klasztorze krakowskim, a od 1628 i w warszawskim. Klasztor ciechanowski utrzymywał szkołę „prawdopodobnie od początku swego istnienia. Jej poziom był wyższy niż poziom szkoły elementarnej, którą z zasady prowadziła parafia”. Dopiero Komisja Edukacji Narodowej przejęła w swe ręce szkolnictwo, nie łożyła jednak funduszy, polecając plebanom troskę o szkołę. W Ciechanowie uczyli zakonnicy kilkudziesięciu uczniów szlacheckich i mieszczańskich. W XVIII w. rywalizowali ze szkołą pułtuską i łomżyńską.⁵²

Władze zakonne wyrażały swe uznanie dla trudu przeorów w prowadzeniu szkoły. W r. 1785 wizytator nie tylko pochwalił przeora ciechanowskiego za troskę o ogólne dobro konwentu, ale i o podniesienie studiów. W r. 1787 potwierdzono Bonawenturę Wasilkiewicza na stanowisku profesora I klasy, a Mikołaja Żylińskiego - profesora II klasy i moderatora studium.⁵³

Konwenty nie tylko prowadziły własne studia niższe, ale łożyły też fundusze na wyższe. Kapituła w r. 1678 ustaliła składki na studia w Krakowie i w Warszawie w wysokości zależnej od zasobności klasztorów. Ciechanów miał płacić 20 flor., a Brześć np. aż 100 flor. W r. 1717 wizytator polecił, by konwent ciechanowski oddawał na studium i nowicjat w Warszawie 25 flor.⁵⁴

Z działalnością duszpasterską i nauczycielską łączy się przygotowanie kandydatów do zakonu, jako specyficzna forma jednej i drugiej działalności. Nowicjat mieścił się zwykle w konwencie, który prowadził wyższe studium, a więc w Krakowie, później w Warszawie, Lublinie i Lwowie. Na kapitule w r. 1664 przyjęto zasadę pewnej rejonizacji, mianowicie zalecono, by kandydatów przyjętych w Ciechanowie, Rawie,

Brześciu odsyłać po tygodniu do nowicjatu warszawskiego, innych kolejno do krakowskiego itd.⁵⁵

4. Życie w klasztorze ciechanowskim

Rytm życia zakonnego układał się według reguły św. Augustyna. Augustyn, syn poganina i chrześcijanki, filozof, biskup, święty, pociągnął swym umysłem i duchem nie tylko kler XI-XII wieku, i ruchy eremickie XIII-go. Regułę św. Augustyna przyjęli oprócz augustianów-eremitów również dominikanie, paulini, asumpcjonści i inni, tak że obecnie według niej żyje ok. 150 zgromadzeń zakonnych.⁵⁶ „Myśl ascetyczno-mistyczna Augustyna wywarła głęboki wpływ na kształtowanie się średniowiecznej mistyki i późniejszej duchowości”. Wykładnią reguły były konstytucje. Ich redakcja ulegała zmianie począwszy od pierwszych zatwierdzonych w 1287 r.⁵⁷

Konstytucje zakonu i zarządzenia kapituł oraz wizytacji wytyczały kierunek życia augustianów w Ciechanowie. Od czasu powstania polskiej prowincji (1547) kapituły odbywały się w poszczególnych klasztorach polskich. Zdawano na nich sprawę z najważniejszych wydarzeń zakonu, prowincji, zajmowano się szczególnymi problemami klasztorów, wybierano wizytatorów, ustalano obsadę osobową konwentów.

Zalecenia kapituł dotyczyły w pierwszym rzędzie modlitwy, recytacji oficjum, odprawiania Mszy, czytanych i śpiewanych; w następnej kolejności - kwestii morale zakonników i prac budowlanych. W 1661 r. z powodu dużej odległości konwentów w całej prowincji, niebezpieczeństw podróży wśród wojen, uchwalono podział prowincji na trzy okręgi, nad którymi opiekę mieli sprawować 3 wikariusze prowincjalni. Eksprowincjał, nowoobрани przeorem warszawskim Hipolit Bugajski miał w swej pieczy konwenty w Chojnicach, Ciechanowie, Rawie i Wieluniu.⁵⁸

Upadek moralny, plaga pijaństwa przenikały do klasztorów. Kapituła prowincjalna we Wieluniu uchwaliła w 1716 r. dekret dotyczący pijaństwa i ochrony przed nim. W późniejszych kapitułach i wizytacjach przypomniano go i zalecano stosować się do niego.⁵⁹

Na obrady kapituł wnoszono różnego rodzaju oskarżenia. Np. w r. 1622 księża ciechanowscy oraz świeccy wnieśli pisma obwiniające o. Pawła z Przedborza o liczne skandale - ob multa scandala. Kapituła nieco późniejsza (1628) orzekła, by o. Jana Starczewskiego przeora ciechanowskiego z powodu niedbalstwa w rządach konwentem pozbawić głosu czynnego. Paweł Kwaskowski, kilkakrotnie obierany przeorem, mianowicie w 1664, 1667, 1670, 1673, w czasie swej ostatniej kadencji przejął od niejakiego Sokolnickiego sumę 2 000 flor. bez wpisania jej do rejestru klasztorowego, prowadził z mieszkańcami miasta procesy z powodu jakichś gwałtów - actus violentiae. Wezwany w 1679 r. przed kapitułę, nie stawił się i nie poddał się wyrokowi.⁶⁰

Podobne wypadki miały miejsce w następnym wieku. W r. 1767 brat Ludwik Szydłowski mimo gorszących czynów został ukarany przez definitorium, ufające w jego poprawę, za ledwie poleceniem odprawienia 16-dniowych rekolekcji. O. Walerian Rokicki, który wraz z br. Szydłowskim występował przeciw przedprzeorowi, otrzymał jako karę odprawienie 8-dniowych rekolekcji. O dalszych losach br. Szydłowskiego

dowiadujemy się z listu władz generalnych rzymskich, wspominającego, że „apostata Szydłowski” jest winien tamtejszemu klasztorowi pewną sumę pieniędzy za dokonane przez niego zakupy. Protokół kapituły z r. 1793 donosi, że Alojzy Kupiński został złożony z urzędu przeora i pozbawiony głosu czynnego i biernego na okres 3 lat.⁶¹

Przeor Zefiryn Wasilewski nie dopuścił prowincjała Filipa Dziubińskiego do przeprowadzenia wizytacji w ciechanowskim konwencie (1805), kapituła uchwaliła więc przeprowadzenie wizytacji komisyjnej.⁶²

Życie w klasztorze regulowały wizytacje. Były one różnego stopnia: apostołskie, generalne i prowincjalne. Wizytację apostołską przeprowadził w 1628-1639 Mikołaj Crusenius, augustianin belgijski, wysłany przez pap. Urbana VIII wobec rozpoczynającego się upadku moralnego. Crusenius zwrócił uwagę na zaniedbanie recytacji oficjum „w konwentach krasnostawskim, rawskim, ciechanowskim [...] i innych”. Dla naprawy stanu życia zakonnego w dziedzinie ubóstwa podzielił konwenty na dwie grupy. Jedne, o ściślejszej karności, jak Kraków, Warszawa miały składać wszystkie dochody do wspólnej kasy, a osobiste rzeczy członków przechowywać w depozycie zamkniętym na 2 klucze. Ciechanów wraz z drugą grupą został zaliczony do konwentów o łagodniejszej obserwacji. Posiadanie własnych pieniędzy było pozostałością po życiu eremickim, które wymagało utrzymania własności.⁶³

Wizytacje generalne delegowane przez generała zakonu przeprowadził Jakub Cartheus, mnich Irlandczyk w 1661-1664 oraz Dominik Grabiński, regens studium warszawskiego, w 1687-1688. Ten ostatni przekazał uchwałę kapituły generalnej z r. 1685 o zniesieniu indywidualnej „skarby” i nakazał do uchwały się stosować.⁶⁴

W trzyleciu międzykapitulnym odbywały się przeważnie 3 wizytacje prowincjalne. Czas trwania był różny zależnie od wagi spraw, czy warunków politycznych, niepokojów wojennych. O itinerarium kilku wizytacji i czasie ich trwania po kapitule krakowskiej z r. 1619 informują protokoły. Po wizytacji klasztoru krakowskiego (12-19 VIII) prowincjał odwiedził konwenty w Pilźnie, Książu W., Olkuszu, Wieluniu, Rawie, Warszawie. Wizytacja (pierwsza) w Ciechanowie odbyła się 18-20 XI 1619. Wizytacja druga rozpoczęła się w maju 1620 r.⁶⁵

Ordynacje powizytacyjne zawierały wskazania dotyczące praktyk religijnych, kultu Bożego, napomnienia z powodu większych lub mniejszych przewinień oraz dotyczyły spraw materialnych, najczęściej tzw. fabryki, budowy i odbudowy.

Wielką wagę przywiązywano do recytacji oficjum i odprawiania Mszy. Należało odmawiać oficjum „integre et devote, sonora voce” - całkowicie, wyraźnie i nabożnie, dzwięcznym głosem. W niedziele i święta usławiano je śpiewem. Również w dni świąteczne należało odprawiać Mszę śpiewaną i wygłosić kazanie do ludu (1617). W r. 1619 wizytator zwolnił zakonników ciechanowskich z recytacji matutinum (rannego oficjum) w kościele na czas zimowy, od Wszystkich Świętych do Wielkiejnocy.⁶⁶ Przestrzegano przed przebywaniem w domach świeckich po godzinie 24. W r. 1710 wizytator zagroził ciężkimi karami wobec relacji, że niektórzy spędzali noc poza klasztorem. Dla ochrony przed pijaństwem wizytator radził prorowi, by w klasztorze przyrządzano lekkie piwo.⁶⁷

Kary za przestępstwa konstytucji były fizyczne i moralne: dyscyplina, karcer, siedzenie w refektarzu na gołej posadzce, pozbawienie posiłku. Moralne kary, to pozbawienie urzędu, głosu czynnego i biernego.

Ordynacje były dłuższe lub krótsze. Niekiedy wizytator, stwierdziwszy, że stan klasztoru tak pod względem materialnym, jak i duchowym jest dobry, odstępował od dawania specjalnych zarządzeń poza kilku uwagami, albo zalecał stosować się do ordynacji z poprzedniej wizytacji.⁶⁸ Zapisy ordynacji brzmią np.: *Statum spiritualem et temporalem in suo ordine consistere [...], a novis ordinationibus statuendis abstinemus*" (vis. 11 II 1803).⁶⁹

Wspomniano już o relacjach, które składali biskupi płoccy do Stolicy Apostolskiej z wizytacji zakonów. Relacja przesłana przez biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego w r. 1696 oceniała ogół klasztorów negatywnie, pozytywnie wyrażała się tylko o reformatach, jezuitach i pijarach. Ks. Wojciech Góralski uważa, że „ujemna opinia o augustianach i franciszkanach wynikała raczej z nieliczenia się przez nich z prawami parafii i zarządzeniami biskupa”.⁷⁰

Z analizy źródeł widać, że kapituły i wizytacje spełniały różnorodne zadania, szczególnie podniesienia poziomu życia duchowego poprzez rady, zachęty, napomnienia i kary. Protokoły świadczą o zaistnieniu kilku wypadków nieposłuszeństwa i oporu wobec władz zakonnych i jakichś zgorzeń. Podkreślano w nich też jednak, że „zakonnicy żyją spokojnie, a klasztor jest dobrze prowadzony”.⁷¹

Do utrzymania stanu moralnego na pewnym poziomie przyczyniało się zapewne prowadzenie szkoły, co pochłaniało wiele energii i czasu oraz powstrzymywało od dawania złego przykładu. Praca duszpasterska w Ciechanowie, Przedwojewie oraz w okolicy angażowała siły, a wreszcie uroczysta oprawa liturgii Mszy i oficjum z wyróżnieniem śpiewu podnosiły umysł i ducha oraz odrywały od przeciętności.⁷²

Zakończenie

Augustianie klasztoru ciechanowskiego wpisali swe dzieje w 500-letnią historię Mazowsza, Polski, diecezji płockiej oraz prowincji zakonu - począwszy od księcia mazowieckiego Siemowita III, lennika króla Kazimierza Wielkiego do cara Aleksandra II; od papieża Innocentego VI do Piusa IX; od biskupa płockiego Klemensa Pierzchały do Wincentego Teofila Chościak-Popiela.

Jakie to były dzieje? Co wniosły?

W treści artykułu utrwalono je w 4 rozdziałach.

Ukazano najpierw uposażenia klasztoru i kolejne budowy oraz odbudowy. W drugim rozdziale przedstawiono augustianów na tle życia regionu i całej Polski, diecezji płockiej oraz zakonnej prowincji. Z powodu szczupłości źródeł z okresu przed powstaniem polskiej prowincji zakonnej (1547), dwa pierwsze stulecia zostały opracowane mniej szczegółowo. W następnej kolejności zanalizowano działalność duszpasterską poszerzającą się w miarę kurczenia się liczby duchowieństwa diecezjalnego oraz liczby parafii. Zwrócono też uwagę na ważny dział pracy augustianów - prowadzenie szkoły na poziomie wyższym niż elementarnych szkół w parafiach. W ostat-

nim rozdziale zajęto się życiem zakonnym widzianym w świetle protokołów kapituł oraz ordynacji powizytacyjnych.

Liczebność zakonników w klasztorze była niewielka. Bywało ich zwykle kilku, najwyżej dziesięciu. W księdze zmarłych w latach 1618-1864 zapisano 100, w 500-leciu ich istnienia w Ciechanowie było ich zapewne ok. 200.

Po kasacie władze państwowe oddały kościół do dyspozycji parafii. Po I wojnie światowej pełnił on funkcję kościoła szkolnego. W czasie II wojny Niemcy zamienili go na magazyn. Od 15 VIII 1975 r. jest samodzielnym ośrodkiem duszpasterskim, a dekretem z 17 X 1977 r. wydanym przez biskupa Bogdana Sikorskiego został podniesiony do godności parafialnego.

Budynek klasztorny po kasacie przeznaczono na urzędy państwowe. Po II wojnie mieścił się w nim dom dziecka. Ostatnio został przejęty na pełnienie funkcji duszpasterskich.⁷³

Przypisy:

¹ S. Russocki, Mazowsze. W: Wielka Encyklopedia Powszechna PWN T. 7. Warszawa 1966 s. 145; E. Małczyńska, Książęce lenno mazowieckie 1351-1526 Lwów 1929, *passim*; J. Natanson-Leski, Zarys granic i podziałów Polski najstarszej Wrocław 1953 s. 278-294.

² Ciechanów. W: Wielka Encyklopedia Powszechna PWN T. 2. Warszawa 1963 s. 540; B. Chlebowski, Ciechanów. W: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich T. 1. Warszawa 1880 s. 674; A. Borkiewicz-Celińska, Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV wieku (1370-1526) Wrocław 1970 s. 15-16, 143-144; J. Kazimierski, D. Warecka-Kosacka, Studium historyczne miasta Ciechanowa, Płock 1957 s. 3-9; Ciechanowska ziemia. W: Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda T. 5. Warszawa 1861 s. 604-605; S. Bońkowski, Ciechanów. W: Encyklopedia Katolicka T. 3. Lublin 1979 kol. 463; A. Wolff, Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370-1526. Wrocław 1962 s. 9-12, 19.

³ M. D. Knowles, Reforma gregoriańska. W: Historia Kościoła T. 2 600-1500, pod red. M. D. Knowles, D. Obolensky Warszawa 1988 s. 131; E. Wiśniowski, Kościół na ziemiach polskich w średniowieczu. W: Historia Kościoła... pod red. M. D. Knowles. T. 2. s. 431; Z. Sułowski, Początki organizacji kościelnej na Mazowszu. Studia Płockie 3: 1975 s. 41-43; E. Wiśniowski, Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych. Stud. Płoc. 3: 1975 s. 127-129.

⁴ M. Jagusz, Misje polskie na Litwie. W: Historia Kościoła w Polsce pod red. B. Kumora, Z. Obertyńskiego. T. 1 cz. 1 Poznań - Warszawa 1974 s. 202.

⁵ Tenże, Polskie misje zewnętrzne. Tamże s. 300.

⁶ E. Sokołowski, Augustianie-eremici. W: Enc. kat. T. 1. Lublin 1973 k. 1073-1075; J. Kowalczyk, Augustianie-eremici, Tamże k. 1076-1077; G. Uth, Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce, Kraków 1930 s. 8-9; W. Kolak, Klasztor augustianów przy kościele Św. Katarzyny w Krakowie do połowy XVI wieku. Kraków 1982 s. 11-16; W. Karasiewicz, E. Piszcz, Episkopat, duchowieństwo i duszpasterstwo. W: Historia Kościoła w Polsce pod red. B. Kumora, Z. Obertyńskiego, T. 1 cz. 1 Poznań - Warszawa 1974 s. 245; A. Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae I 1217-1409. Romae 1860 nr 764 pag. 571.

⁷ Por. przyp. 2; Diecezja Płocka. Struktura personalno-administracyjna (Stan z dnia 1 października 1977 r.) Płock 1978, s. 146; APKr Aug 92 Inwentarze klasztorów XX Augustianów przez Adeodata Buczkiewicza 1842 s. 55-68, cytat s. 55. Inwentarze zostały sporządzone wg Instrukcji Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego n° 2985.

- ⁸ APKr Aug 38 s. 480-490; tamże Aug 42 s. 711-718.
- ⁹ ZbSpBN akc. 6385 k. 632 (8 Maj 1696); A. Borkiewicz-Celińska, Osadnictwo ziemi ciechanowskiej s. 61, 71, 96.
- ¹⁰ Por. przyp. 8.
- ¹¹ APKr Aug 42 s. 722, 725-726.
- ¹² ZbSpBN akc. 6385 k. 568v: „ut hortus [...] lignis (vulgo parkan) circumdetur [...] denique Imago Miraculosae BVM ferris (vulgo hakami) de securitate argenteriae providentur”.
- ¹³ APKr Aug 40 s. 37.
- ¹⁴ Tamże Aug 42 s. 69.
- ¹⁵ Tamże Aug 44 s. 112:15 7bris 1809.
- ¹⁶ ZbSpBN akc. 6385 k. 123 (1643), k. 146 (1649), k. 400 (1676).
- ¹⁷ APKr Aug 92 s. 68.
- ¹⁸ Por. przyp. 2.
- ¹⁹ S. Russocki, Region mazowiecki w Polsce średniowiecznej, Przegląd Historyczny t. 54 z. 3 Warszawa 1964 s. 404 n, 411 n.; J. Kłoczowski, Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku W: Kościół w Polsce t. 2 s. 498; Uth, Szkic, s. 106-107; por. przyp. 6.
- ²⁰ W. Góralski, Próba potrydenckiej odnowy Kościoła Płockiego na synodzie 1586 r. Studia Płockie 11: 1983 s. 233-234; W. Müller, Diecezja płocka od II połowy XVI wieku do rozbiorów. Stud. Płoc. 3: 1975 s. 162-167.
- ²¹ W. Góralski, Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim. Stud. Płoc. 14: 1986 s. 160-161; Tenże, Z przeszłości synodalnej diecezji płockiej. Stud. Płoc. 13: 1985 s. 114, 122-129.
- ²² W. Müller, Diecezja płocka od II połowy XVI wieku s. 167-168; Uth, Szkic, s. 116.
- ²³ W. Müller, Diecezja płocka od II połowy XVI wieku s. 217-226; W. Góralski, Diecezja płocka i jej synody, s. 168, 173.
- ²⁴ Uth, Szkic, s. 149-150.
- ²⁵ J. Sbarbek, Diecezja płocka w l. 1795-1831, Stud. Płoc. 3: 1975 s. 247.
- ²⁶ B. Kumor, Ustrój Kościoła w Polsce stanisławowskiej. W: Historia Kościoła w Polsce T. 2 cz. 1 Poznań - Warszawa 1979 s. 101; W. Urban, Dzieje ustroju Kościoła na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim, tamże s. 482.
- ²⁷ Uth, Szkic s. 158-159, 165-166.
- ²⁸ J. Skarbek, Diecezja płocka w l. 1795-1831 s. 148-149, 251; ADP sygn. 34, Königl. Preuss. Kreis- Directorium Pułtusk den 5 März 1797 nr 35.
- ²⁹ APKr Aug 43 s. 103-104.
- ³⁰ W. Czaplinski, Zarys dziejów Polski do roku 1864. Kraków 1985 s. 413-414; J. Skarbek, Diecezja płocka w l. 1795-1831 s. 253, 275-278.
- ³¹ ADP sygn. 34 Minister Wewnętrzny [...] do Konsystorza Płockiego 22 Lutego 1810; tamże, Prefekt Departamentu Płockiego do Konsystorza Pułtuskiego 22 Lutego 1810.
- ³² Uth, Szkic, s. 164-165.
- ³³ J. Skarbek, Diecezja płocka w l. 1795-1831, s. 254-255; F. Gach, Zakony diecezji płockiej w pierwszej połowie XIX wieku, Stud. Płoc. 4: 1976 s. 223-225; ADP sygn. 34.
- ³⁴ ADP sygn. 34 (1832). Pismo Komisji Rządowej do Biskupa Płockiego.
- ³⁵ Tamże (1850). Pismo Z. Wołka do Sądu Bpiego w Pułtusk; Pismo Sądu Bpiego do gwardiana N. (1844).
- ³⁶ Tamże (1822). Pismo Komisji Rządowej do Biskupa Płockiego.
- ³⁷ Tamże (8/20 X 1845). Pismo Dyrektora Komisji Rządowej.

- ³⁸ Tamże (22 IX/ 4 X 1845).
- ³⁹ Tamże (1857). Pismo Rajmunda Krajewskiego Administratora Płockiego.
- ⁴⁰ M. Grzybowski, Postawa Wincentego Teofila Chościak-Popiela, biskupa płockiego wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji. Stud. Płoc. 11: 1983 s. 258; P. Gach, Zakony w diecezji płockiej w pierwszej połowie XIX wieku s. 234.
- ⁴¹ Uth, Szkic s. 186, 191, 196.
- ⁴² Tamże s. 197-199.
- ⁴³ W. Góralski, Próba potrydenckiej odnowy Kościoła Płockiego, s. 233; Tenże, Diecezja płocka i jej synody s. 163; W. Müller, Diecezja płocka w II połowie XVI wieku, s. 157.
- ⁴⁴ ZbSpBN akc. 6385 k. 56 (1622).
- ⁴⁵ W. Müller, Diecezja płocka w II połowie XVI wieku, s. 201, 223, 226.
- ⁴⁶ APKr Aug 42 s. 10(1761), s. 80(1767).
- ⁴⁷ Tamże Aug 43 s. 96(1803).
- ⁴⁸ ADP sygn. 35, Lista imienna Duchowieństwa Zakonnego Konsystorza Gener. Płockiego 1830; Wykaz Duchowieństwa Zakonnego w Wydziale Pułtuskim 1852. W powyższym Wykazie podano w klasztorze ciechanowskim 4 kapłanów i 1 brata kwestara.
- ⁴⁹ ZbSpBN akc. 6385, k. 124v(1643).
- ⁵⁰ Tamże, k. 569.
- ⁵¹ E. Sokołowski, Augustianie-eremici, W: Enc. kat. T. 1 k. 1076; J. Misiurek, Augustiańska szkoła, W: Enc. kat. T. 1 k. 1084-1086; ZbSpBN akc. 6385 k. 18; APKr Aug 89 passim.
- ⁵² M. Grzybowski, Życie religijno-moralne w diecezji płockiej w l. 1773-1785. Stud. Płoc. 4: 1976 s. 134; Tenże, Szkolnictwo w miastach północno-mazowieckich 1795-1863, Sud. Płoc. 19-20: 1991-1992 s. 222.
- ⁵³ APKr Aug 42 s. 619 (visitatio 1785); tamże s. 787 (visitatio 1787).
- ⁵⁴ ZbSpBN akc. 6385 k. 400(1676); APKr Aug 39 s. 345(1717).
- ⁵⁵ ZbSpBN akc. 6385 k. 189(1664).
- ⁵⁶ J. Misiurek, Augustyn, Aurelius Augustinus. W: Enc. kat. T. 1 k. 1087-1088; J. Kowalczyk, Augustyna reguła, W: Enc. kat. T. 1 k. 1118.
- ⁵⁷ J. Zbiciak, Augustyn. Myśl ascetyczno-mistyczna, W: Enc. kat. T. 1 k. 1113; J. Kowalczyk, Augustianie-eremici, III. W Polsce k. 1077.
- ⁵⁸ ZbSpBN akc. 6385 k. 179v (1661).
- ⁵⁹ APKr Aug 39 s. 206(1716).
- ⁶⁰ ZbSpBN akc. 6385 k. 56(1622), k. 69v(1628), k. 190(1664), k. 204(1667), k. 205(1670), k. 304(1673), k. 404(1679).
- ⁶¹ APKr Aug 42 s. 80(1767), s. 127(1768) List podpisany przez generała zakonu Velsqueza z 16 II 1768; Aug 43 s. 43(1793).
- ⁶² Tamże Aug 44 s. 102(1805).
- ⁶³ Uth, Szkic, s. 115-118; ZbSpBN akc. 6385 k. 75(1629); E. Wyczawski, Augustiańska parafia w Radomyślu nad Sanem, Warszawa 1964, s. 76.
- ⁶⁴ ZbSpBN akc. 6385 k. 513v-515; Uth, Szkic, s. 115-118.
- ⁶⁵ ZbSpBN akc. 6385 k. 38-44(1619), k. 48v(1620).
- ⁶⁶ Tamże, k. 17v(1617), k. 44(1619).
- ⁶⁷ Tamże, k. 18(1617), k. 568v(1689); APKr Aug 39, s. 196(1710).
- ⁶⁸ Tamże, Aug 39, s. 345(1717).
- ⁶⁹ Tamże, Aug 42, s. 865(1788).

⁷⁰ W. Góralski, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, Stud. Płoc. 14: 1986 s. 173.

⁷¹ APKr Aug 42 s. 865(1788): „Fratres esse pacificos”; Aug 39 s. 345(1717): „Conventum [...] bene tam in temporalibus quam spiritualibus gubernatum”.

⁷² Tamże Aug 89 passim.

⁷³ Relacje: Ks. kan. Ludomira Kokosińskiego, prob. par. poaugustiańskiej oraz P. Jerzego Olszewskiego w Ciechanowie, za które składam serdeczne podziękowanie.